

PEDAGOG FAOLIYATI SAMARADORLIGINING SHAXSLILIK DETERMINANTLARI

Samarova Shoxista Rabidjanovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, psixologiya kafedrasini mudiri, psixologiya fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya. O'qituvchilik kasbi - bu bilim, mahorat va shaxslararo dinamikaning nozik o'zaro ta'siri. Pedagogik texnika va mavzu bo'yicha ekspertiza ahamiyatini oshirib bo'lmaydi, lekin o'qituvchi faoliyatining shakllanishida shaxsning roli bir xil darajada muhimdir. Ushbu maqola o'qituvchining sinfdagi samaradorligiga ta'sir qiluvchi shaxsiyatni belgilovchi omillarning murakkab determinantlarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: o'qituvchilik kasbi, bilim, mahurat, shaxslararo dinamika, omillar, determinant.

Talabalar uchun rivojlanayotgan, ijodiy, xavfsiz muhitni yaratish zamonaviy ta'lim islohotining yo'nalishidir. Bu jarayondagi asosiy shaxs - bu o'quvchilar xato qilishdan va bahslashishdan qo'rqmaydigan, yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish maqsad emas, balki o'z-o'zini rivojlantirish vositasi bo'lgan sharoitlarni yaratishga qodir bo'lgan psixologik jihatdan yaxshi ta'minlangan o'qituvchidir. ta'lim maydonining barcha ishtirokchilari. Shu munosabat bilan, muvaffaqiyatli kasbiy va pedagogik faoliyatning sharti sifatida o'qituvchining psixologik farovonlikka erishish va uni saqlab qolish istagiga ta'sir qiluvchi shaxsiy fazilatlarini o'rganish zarurati tug'iladi.

Psixologiyada o'qituvchining kasbiy faoliyatini o'rganishdan (N.V.Kuzmina, A.K.Markova) uning shaxsiyatini o'rganishga (A.B.Orlov, L.M.Mitina, A.A.Rean) izchil o'tish mavjud. Hozirgi bosqichda tahlilning yangi istiqboli paydo bo'ldi: o'qituvchi faoliyatining turli tomonlarini shaxsiy belgilovchi omillarni aniqlash: aqliy charchash (T.V. Redina, A.A. Rukavishnikov), pedagogik muloqot uslubi (I.P. Shkuratova), kasbiy mahoratni rivojlantirish (M.N. Mironova, O. A. Shlyapnikova). Ushbu tadqiqotlar o'qituvchi shaxsining salbiy (o'zini o'zi buzuvchi) dan ijobiy (o'z-o'zini rivojlantirish)gacha bo'lgan davomiylikdagi faoliyatining ichki sharoitlarini ochib beradi. Ushbu yondashuv nafaqat o'qituvchining kasbda uzoq muddatli va samarali ishlashiga imkon beradigan shaxsiy xususiyatlarni o'rganishni, balki ijobiy faoliyatni ongli ravishda tanlash va psixologik farovonlikka erishish uchun ichki shaxsiy sharoitlarni aniqlashni talab qiladi.

Shu munosabat bilan, o'qituvchi faoliyatining o'z-o'zini davolash, o'z-o'zini rivojlantirishga yo'nalishini belgilaydigan va kasbda uzoq muddatli ijobiy faoliyatni saqlab qolishga imkon beradigan ichki shaxsiy sharoitlarni empirik tarzda o'rganish zarurati tug'iladi.

Dastlab, «shaxsning ishlashi» tushunchasi «sog'lom» (ijobiy) va «nosog'lom» (salbiy) funktsiyalarning tavsifi bilan bog'liq holda shaxsiyatning xorijiy nazariyalari doirasida paydo bo'lgan. «Shaxsning ijobiy faoliyati» tushunchasi gumanistik psixologiyaga muvofiq ishlab chiqilgan. Shaxsning ijobiy faoliyatining turli jihatlari, masalan, shaxsiy o'sish, boshqalar bilan ijobiy munosabatlar, o'z hayotidagi voqealarni boshqarish qobiliyati va hayotiy maqsadlarning mazmunliligi shaxsning psixologik farovonligini sub'ektiv his qilishda birlashtirilgan.

O'qituvchilar nafaqat bilimlarni tarqatuvchi, balki murabbiy va yo'l-yo'riq sifatida ham xizmat qiladi. O'quvchilarning his-tuyg'ularini tushuna oladigan va ular bilan rezonanslasha oladigan hamdard o'qituvchi ijobiy ta'lim muhitini yaratadi. O'z his-tuyg'ularini tan olish va boshqarish va boshqalarni tushunishni o'z ichiga olgan hissiy intellekt o'quvchilar sinfga olib keladigan turli xil his-tuyg'ularni boshqarish uchun juda muhimdir. Yuqori hissiy intellektga ega o'qituvchi ijobiy munosabatlarni rivojlantirish, nizolarni hal qilish va o'rganish uchun qulay muhit yaratish uchun yaxshi jihozlangan.

Ta'lim paradigmasi dinamik va sinflar turli xil o'quvchilarning mikrokosmosidir. O'qituvchining turli ta'lim uslublari, sur'ati va kutilmagan qiyinchiliklarga moslasha olishi muhim ahamiyatga ega. Moslashuvchan o'qituvchi dars rejalarini tezda o'zgartirishi, yangi o'qitish metodologiyalarini o'z ichiga olishi va individual talabalar ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda strategiyalarni o'zgartirishi mumkin. O'zgarishlarni qabul qilishga tayyorlik va moslashuvchanlik samarali o'qitishning o'ziga xos belgisidir.

Aloqa maxorati. Aniq va samarali muloqot muvaffaqiyatli o'qitishning asosidir. Kuchli muloqot qobiliyatiga ega bo'lgan o'qituvchi murakkab tushunchalarni tushunarli tarzda etkazishi, o'quvchilarning ishtirokini rag'batlantirishi va konstruktiv fikr bildirishi mumkin. Bundan tashqari, samarali muloqot

og'zaki ifodadan tashqariga chiqadi; og'zaki bo'lmagan belgilar, tana tili va faol tinglash ham qiziqarli va inklyuziv sinf muhitini yaratishda muhim rol o'ynaydi.

O'qitishga bo'lgan ishtiyoq. Ehtiros yuqumli. O'z faniga va o'qitish san'atiga chin dildan ishtiyoqli o'qituvchi talabalarni g'ayratli o'quvchilar bo'lishga undaydi. Ehtiros ijodkorlikni, qat'iyatlikni va doimiy takomillashtirishga sodiqlikni kuchaytiradi. U sinfni qiziqish uyg'otadigan makonga aylantiradi va o'rganish quvonchi yuqumli bo'ladi.

Tashkiliy ko'nikmalar. O'qituvchining hayoti darsni rejalashtirishdan tortib, baho berishgacha bo'lgan ko'plab mas'uliyatni o'z ichiga oladi. Kuchli tashkiliy ko'nikmalar o'qituvchiga vaqtni samarali boshqarish, yaxshi tuzilgan o'quv dasturini saqlash va o'z vaqtida fikr-mulohazalarni taqdim etish imkonini beradi. Yaxshi tashkil etilgan sinf o'rganish uchun qulay muhit yaratadi va o'quvchilarga o'zlarini xavfsiz va qo'llab-quvvatlanishiga yordam beradi.

Chidamlilik va sabr-toqat. O'qitishning qiyinchiliklari yo'q emas. Bardoshli o'qituvchi muvaffaqiyatsizliklarni engib o'tishi, muvaffaqiyatsizliklardan saboq olishi va qiyinchiliklarga qarshi turishi mumkin. Sabr-toqat - o'qituvchilarga individual e'tibor berish, o'quvchilarni qiyinchiliklardan o'tkazish va ijobiy ta'lim tajribasini yaratishga imkon beradigan fazilatdir. Bosim ostida xotirjam va xotirjam bo'lish qobiliyati o'qituvchilik kasbidagi bebaho xususiyatdir.

Shaxsning kasbiy yo'nalishi kasbga ijobiy munosabatni va takomillashtirish istagini ifodalaydi. Shakllangan va shaxsiy xususiyatga aylangandan so'ng, kasbiy yo'nalish hozirgi motivlar darajasiga ta'sir qiladi va faoliyat samaradorligini oshiradi. Kasbiy yo'nalishni rivojlantirishning to'rt bosqichi mavjud: kasbga bo'lgan qiziqishni uni egallash zaruratining aksi sifatida aniqlash; kasbiy faoliyatga barqaror qiziqishni shakllantirish; pedagogik mahorat asoslarini o'zlashtirishda qat'iyatni shakllantirish; o'qituvchilik faoliyati uchun kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan fazilatlar majmuini shakllantirish [5].

Pedagogik mahoratning asosini kasbiy bilim tashkil etadi: o'qitilayotgan fan, uning metodikasi, pedagogikasi, psixologiyasini bilish, shuningdek, o'rganilayotgan fanlarni sintez qilish va pedagogik muammolarni hal qilish, pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish qobiliyati.

Pedagogik qobiliyatlar, ko'pchilik olimlarning fikricha, pedagogik faoliyat talablariga javob beradigan va bu faoliyatni oson o'zlashtirish va unda yuqori natijalarga erishishni ta'minlaydigan shaxs xususiyatlarining yig'indisidir. Ko'p yillar davomida o'qituvchilik qobiliyatlarini tadqiq qilgan N.V.Kuzmina ularni ob'ektga, faoliyat vositalari va sharoitlariga o'ziga xos sezgirlikdan va kerakli natijalarni olishning eng samarali usullarini topishdan iborat individual, barqaror shaxs xususiyatlari sifatida belgilaydi [2].

Pedagogik qobiliyatlarning asosiy turlarini aniqlashda turlicha yondashuvlar mavjud (N.V.Kuzmina, A.I.Shcherbakov, N.V.Kukharev, S.B.Elkanov, A.E.Kondratenkov va boshqalar) Ko'pgina mualliflar eng muhim pertseptiv-refleksiv qobiliyatlarni nomlaydilar. N.V.Kuzminaning fikricha, pedagogik qobiliyatlarning refleksiv darajasi sezgirlikning 3 turini o'z ichiga oladi: ob'ektni his qilish; mutanosiblik va xushmuomalalik hissi; tegishlilik hissi.

Pedagogik texnika pedagogik mahoratning to'rtinchi elementi bo'lib, o'qituvchi xulq-atvorini tashkil etishning maxsus shaklini ifodalaydi, shu jumladan malakalarning ikki guruhi: o'zini o'zi boshqarish qobiliyati va pedagogik muammolarni hal qilish jarayonida o'zaro munosabatda bo'lish qobiliyati. Birinchi guruh malakalari - tanani, hissiy holatni va nutq texnikasini egallash. Ikkinchisi - didaktik, tashkiliy, kontaktli o'zaro ta'sir qilish usullarini egallash va boshqalar.

Kasbiy mahorat kasbiy tajribadan o'sadi, garchi ko'p yillik o'qituvchilik faoliyatining o'zi mahorat emas. Kasb-hunar tajribasi ham o'z kasbidan qoniqmagani, o'z xizmat vazifalarini halol bajaruvchi o'qituvchi tomonidan shakllantiriladi. F.G.Ziyatdinovanning ta'kidlashicha, o'qituvchilarning kamida 90 foizi o'z ishidan, 20 foizi esa to'liq qoniqmaydi [2]. Bunday o'qituvchi, hatto katta ish tajribasiga ega bo'lsa ham, o'qituvchining alohida ruhiy va jismoniy holati sifatida mahoratning muhim elementlaridan biri - «ijodiy farovonlik» ni amalda rivojlantirmaydi.

Amerika sotsiologiyasida o'qituvchilar bu holatni «oqim hissi» deb atashgan, ya'ni, o'z faoliyatiga to'liq sho'ng'ish va faoliyat jarayonining o'zidan zavq olish, bu o'z navbatida ushbu o'qituvchining yuqori ichki motivatsiyasidan dalolat beradi. Ijodkorlik va qoniqishsiz professional tajriba ko'pincha inertsiya, charchoq va tirnash xususiyati rivojlanadi.

Ta'lim va malaka ob'ektiv va shaxsiy omillar tizimining asosiy elementlari bo'lib, ular nafaqat mehnat faoliyatiga ta'sir qiladi, balki uni umumiy va alohida belgilaydi. O'qituvchining ma'lumoti uning kasbiga mos keladigan diplomi, sifati, ya'ni. o'quv jarayonidagi taraqqiyot. Malaka - bu faoliyatga

tayyorgarlik va faoliyatning o'zi sifatida ta'lim. Ta'lim - malaka - o'zaro bog'liqlikda ta'lim doimiy qadriyat, uning tashkiliy va mazmunli tarkibiy qismi sifatida ishlaydi. Malaka o'zgaruvchan va ko'proq mobil qiymatdir. Pedagogik amaliyotda bu bog'liqlikning o'zaro ta'siri to'g'risida ancha barqaror fikr o'rnatildi: oliy ma'lumot yuqori malakani anglatadi va aksincha.

Ko'rinishidan, bu erda sotsiologlar tomonidan kashf etilgan ancha murakkab bog'liqliklar mavjud. Masalan, turli mualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilar o'qitishning o'zi va umuman fanning nazariy muammolariga qaraganda metod va texnologiyalarga ko'proq va barqarorroq qiziqish uyg'otadi. Maktabda ma'lum muddat ishlab, maktab o'quv dasturini o'zlashtirgandan so'ng, ayrim o'qituvchilarda yetarli bilimga ega ekanligiga qattiq ishonch hosil bo'ladi. Ko'rinib turibdiki, bu xususiyat nima uchun o'qituvchilarning to'rtidan biridan kamrog'i ta'limni hayotiy qadriyat deb bilishini va undan kichikroq qismi - 10% - yaxshi kasbiy tayyorgarlikni o'qituvchilik ishining nufuzini oshirishda hal qiluvchi omil deb bilishini tushuntirishi mumkin.

Ba'zi o'qituvchilar ushbu muammoni his qilib, mustaqil ijodiy o'quv dasturlarini yaratish, o'zlarining ta'lim komponentlarini kengaytirish yo'lini oldilar. Uning ma'nosi va ahamiyatini o'zida mujassam etgan «jonli bilim» tushunchasi shunday paydo bo'ldi. Ma'no tushunchasi «individual ongning inson borlig'idagi ildizini» ifodalaydi (bu g'oyani G.G. Shpet shakllantirgan), ma'no tushunchasi esa bu ongning ijtimoiy ongga, madaniyatga bog'lanishidir [8].

Yosh va ish tajribasi - bu o'qituvchi shaxsining o'zini o'zi anglash jarayonining turli bosqichlarini aks ettiruvchi ob'ektiv va shaxsiy omillar: ijodiy energiyaning shakllanishidan etukligiga va so'nishigacha. Sotsiologlar bu omillarni keksalikka, ishtiyoqni yo'qotishga, optimizmga toqat qilmaydigan o'qituvchilik ishining xususiyatlari bilan bog'liq holda ko'rib chiqish zarurligiga e'tibor qaratadilar. O'qituvchining yosh ko'rsatkichi - qarimaslik, yoshlik xususiyatlarini saqlab qolgan ruhiy holatda ifodalangan, har bir yangi avlodni tushunish qobiliyati, hayotiy tajribaning donoligi bilan ko'payadi. Tadqiqotchilarning etarlicha barqaror tendentsiyani aniqlagani bejiz emas, bu yosh o'qituvchilar 50 yoshdan oshgan va pensiya yoshidagi o'qituvchilarni yosh o'qituvchilarga qaraganda ko'proq namuna va hokimiyat sifatida nomlashlarida ifodalangan.

O'qituvchilikdagi yosh muammosi ilmiy adabiyotlarda juda keng tarqalgan bo'lib, u kasbiy yuksalishning «cho'qqilarini» boshdan kechirayotgan yuzlab yosh mutaxassislarining o'qituvchilik kasbida «yashash» ning murakkab va shiddatli jarayonini, pedagogik inqirozlar, umidsizlik va umidsizliklarni aks ettiradi. «tinchlik» davrlari. Va bu erda gap ish tajribasida, talabalar yoki o'qituvchilar jamoasida emas, balki shaxs hayotining turli jabhalariga ob'ektiv ta'sir ko'rsatadigan, uning hayotga, kasbga, o'ziga, ma'naviy qadriyatlari va ideallariga bo'lgan his-tuyg'ularini o'zgartiradigan yosh xususiyatlarida. Ushbu muammoning bu jihati hali ham keyingi o'rganishni kutmoqda, uning amaliy ma'nosi ham muhimdir: maktabni qarigan o'qituvchidan qanday himoya qilish va o'qituvchining qarimasligiga yordam berish. Vazifaning aniq tabiiyligiga qaramay, u zamonaviy jamiyat uchun dolzarb va murakkab bo'lib qolmoqda.

O'qituvchilik faoliyatiga ta'sir qiluvchi ob'ektiv-shaxsiy omillar guruhida kasbiy barqarorlik muhim o'rin tutadi, bu shaxsning o'z tanlovining to'g'riligi va asosliligiga ishonch hissi bilan tanlangan kasb bo'yicha uzoq muddatli o'zini o'zi anglashi sifatida talqin etiladi. Ishchi kuchini o'rganishda professional barqarorlik haqiqiy va potentsial kadrlar almashinuvi bilan aniqlanadi. Potensial kadrlar almashinuvi - bu ish yoki kasbni o'zgartirmoqchi bo'lganlarning miqdoriy va sifat tarkibi. Tashkilotda yoki bir xil lavozimda uzoq vaqt ishlagan xodimlarning miqdoriy va sifat tarkibi hisobga olinadi.

Muayyan shaxsni o'rganishda ular quyidagilarni aniqlaydilar: ish yoki kasbni o'zgartirish istagining mavjudligi va namoyon bo'lish darajasi, shaxsning ishni o'zgartirish shartlari, kasb tanlash motivlari va rag'batlari; bir joyda uzoq muddatli ishlash uchun motivlar va rag'batlantirishlar; yangi kasb tanlash motivlari va rag'batlari. Kasb-hunardan voz kechishni istamaslik bilan ish joyini tez-tez o'zgartirish holatlari ayniqsa tahlil qilinadi.

O'qituvchining kasbiy barqarorligi ko'pincha uning eng yuqori ko'rsatkichi sifatida «maktabga sodiqlik» tushunchasi bilan bog'liq. Psixologik darajadagi maktabga sodiqlik - bu maktab jamoasi bilan birdamlik, unga tegishli bo'lish, unga tegishli bo'lish hissi; maktab uy sifatida qabul qilinadi. Intellektual darajada maktabga sodiqlik maktab jamoasining qadriyatlarini, uning rejalarini, rivojlanish g'oyalarini ongli ravishda qabul qilish, maktab ma'muriyatining obro'sini tan olish, maktab qiyofasini yaratishda ishtirok etish, ochiqlik sifatida namoyon bo'ladi. , ish tajribasini almashishga tayyorlik, qulay psixologik muhitni yaratishga e'tibor berish, bolalar bilan ishlash istagi va boshqalar [9].

Maktabga sodiqlik mehnatga jalb qilish, mehnat faoliyati va kasbga yuqori darajada qiziqishni talab qiladi. Faoliyat insonning o'ziga xos dinamikasi bo'lib, u tashqi dunyo bilan hayotiy aloqalarni o'zgartirish yoki saqlashni belgilaydi. Inson faoliyati uning sub'ektivligining ifodasi sifatida ikki yo'nalishda boradi: me'yoriy vaziyatlarni yaratadigan jamiyat talablariga moslashish va mavjud vaziyatdan doimiy ravishda chiqib ketish, uni engish, o'zi uchun yangisini qurish imkonini beradigan ijodkorlik. individual tajribada mavjud bilimlar, harakat usullari haqida.

Mehnat faoliyati - bu insonning mehnat sohasidagi o'z-o'zini harakati. O'qituvchining mehnat faoliyatining o'ziga xos xususiyati uning boshqa shaxs - talabning faolligini oshirishga qaratilganligidir. Bu pedagogik ishning muhim xususiyati bo'lib, buning uchun fan bo'yicha bilim etarli emas, keng ko'lamli psixologik-pedagogik mahorat, ko'nikma, texnologiya va pedagogik vaziyatlarni hal qilishda mustaqillik talab etiladi. O'qituvchi doimiy tanlov oldida turadi, undan chiqish yo'li katta shaxsiy resurslarni sarflashni o'z ichiga oladi. Ammo barcha universitet talabalarini buni juda aniq tushunishadi. Agar birinchi kurs talabalarining 59 foizi o'qituvchilik kasbini o'zlarining chaqiruvi deb hisoblasa, beshinchi yilga kelib bunday talabalar ulushi 2,5 baravarga kamayadi.

Sinflarning tarkibi va talabalarning ko'p qirrali xususiyatlari o'qituvchining ishiga sezilarli ta'sir qiladi. Va bu erda hamma narsa rivojlanish va o'zgarishlarga mos kelmaydi. So'nggi yillarda o'qituvchilarning o'quv jarayoniga qiziqishi pasayganligi, qobiliyatli, iqtidorli o'quvchilarning etishmasligi va o'zini to'liq anglash haqida shikoyatlarini ko'proq eshitish mumkin. Bu muammo uzoq vaqtdan beri maktab muammosi, o'qituvchi muammosidan ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan muammoga aylandi.

Odatda, insonning mehnat faoliyati quyidagi ko'rsatkichlar yordamida tavsiflanadi:

- 1) faoliyatning tsiklik xususiyati, ish va dam olish tartibi;
- 2) muayyan shaxs uchun ishlash darajasi, uning dinamikasi;
- 3) mehnat intensivligi;
- 4) amaliy sharoitlarning xususiyatlari (mehnat jarayonida yuzaga keladigan shartlar), eng ko'p tashxis qo'yiladigan amaliy shartlar - funktsional qulaylik, aqliy charchoq, aqliy zo'riqish, motivatsiyaning etishmasligi, hissiy stress, monotonlik, tashvish, befarq holat;
- 5) ishda reproduktiv va ijodiy nisbat, ortiqchalik darajasi, «befarq xavf» mavjudligi;
- 6) o'z-o'zini rag'batlantirish xususiyatlari;
- 7) tashqi va ichki cheklovlarni, to'siqlarni, irodaviy komponentning jiddiyligini, natijalarning aniq prognozi bo'lmaganda faoliyatdagi o'zgarishlarni bartaraf etish;
- 8) innovatsiyalarning mavjudligi (faoliyatning yangi shakllarini o'zlashtirish) [4].

Mehnat faolligini oshiradigan omillar orasida ular, birinchi navbatda, mehnatga ijobiy munosabat, ish jarayoni yoki turiga qiziqish, ishchilarning yuqori ongi, bu ko'p jihatdan shaxsning qadriyat yo'nalishi bilan bog'liq. Zamonaviy sotsiologiya qadriyatlarni o'rganishga katta e'tibor beradi, jamiyat me'yoriy tizim sifatida aynan qadriyatlar bilan birlashtirilganligini asossiz ta'kidlamaydi. Normativ tizimga nisbatan qadriyatlarni xohlash yoki istamaslik uchun «normal» deb atash mumkin. Bu jamiyatning me'yoriy tizimining individual xatti-harakatlariga turtki bo'lgan his-tuyg'ular bilan bo'yalgan qismidir. Shaxslar qaysi qadriyatlarga ustunlik berishlari bilan farqlanadi.

Qadriyatlarining klassik ta'rifi K. Klyukxon tomonidan berilgan: qiymat - bu aniq yoki noaniq, individual yoki guruhning o'ziga xos xususiyati, mumkin bo'lgan variantlarni, turlarni, vositalarni tanlashga ta'sir qiladigan narsa haqidagi g'oya. va harakat maqsadlari [1]. Ijtimoiy munosabatlarning dispozitsion tuzilishi haqidagi g'oyalar sub'ektlarning ierarxik tizimi haqidagi farazning paydo bo'lishiga olib keldi, unda eng yuqori o'rinni shaxsning qiymat yo'nalishlari egallaydi. A.G.Zdravomyslov va V.A.Yadovlar qadriyat yo'nalishlarini shaxsning jamiyat moddiy va ma'naviy madaniyatining muayyan qadriyatlariga munosabati sifatida belgilaydilar.

Qiymat sub'ekt tomonidan ichkilashtirilishi mumkin. Bunday holda, u shaxsiy ahamiyatga ega bo'lgan va insonning hayotiy pozitsiyasining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lgan qadriyatga aylanadi. Ichkilashtirilmagan qiymat, agar u shaxs ongida vosita sifatida, «o'z maqsadlariga erishish uchun bo'ysunishi kerak bo'lgan narsa» sifatida harakat qilsa, faoliyatni tartibga soluvchi bo'lib ham xizmat qilishi mumkin [2]. Ichki qadriyatlar, agar ular qarama-qarshi yo'nalishlarga ega bo'lsa, ziddiyatli bo'lishi mumkin. Maqsad qadriyatlari o'rtacha qiymatlardan ko'ra barqarorroqdir, lekin shu bilan birga, individuallashtirish vositalar qadriyatlarida ko'proq seziladi.

M.Rokeach insoniy qadriyatlar tushunchasini ikki jihatdan belgilaydi. Qiymat deganda u insonning ma'lum maqsadlarning afzalliklariga ishonchini, boshqa maqsadlarga nisbatan mavjudlikning ma'lum

bir ma'nosini yoki shaxsning xatti-harakatlarning boshqa turlariga nisbatan afzalliklariga ishonchini tushunadi. Bunga asoslanib, u insoniy qadriyatlarining ikki turi haqida gipotezani shakllantiradi: qadriyatlar - maqsadlar va qadriyatlar - vositalar, birinchisini u terminal deb ataydi, ikkinchisini - instrumental. Terminal qadriyatlar inson uchun ma'lum hayotiy maqsadlarning ustuvorligini aks ettiradi, instrumental qadriyatlar esa tegishli terminal qiymatlarini amalga oshirishga olib keladigan muayyan turdagi xatti-harakatlarning ustuvorligini aks ettiradi. M. Rokeach tomonidan taklif qilingan qiymatlarni tashxislash usuli keng tarqalgan [3].

Terminal qadriyatlar orasida ko'pchilik mualliflar ko'pincha quyidagilarni nomlashadi: shaxsiy obro', yuqori moliyaviy holat, ijodkorlik, faol ijtimoiy aloqalar, o'z-o'zini rivojlantirish, muvaffaqiyat, ma'naviy qoniqish, o'z shaxsiylikini saqlash.

Pedagogik jarayonda qadriyat yo'nalishining ahamiyati juda katta. Bu qiziqarli fakti tasdiqlaydi. Amerikalik tadqiqotchilardan biri o'qituvchilarni ikki guruhga ajratdi. Birinchi guruhga qadriyatlar yo'nalishi qandaydir tarzda odamlar bilan bog'liq bo'lganlar, ikkinchi guruhga umuman bog'liq bo'lmaganlar kiradi. Ikki yillik tadqiqot davomida birinchi guruhning 57 foizi va ikkinchi guruhning atigi 2 foizi o'z kasbini tark etmagan.

O'qituvchining qadriyatlariga kelsak, quyidagi masalalar katta ahamiyatga ega:

- 1) o'qituvchining jamiyatga xos qadriyatlarni o'zlashtirish qobiliyati;
- 2) o'qituvchining o'quv va tarbiya jarayonida qadriyatlarni samarali etkazish istagi va qobiliyati;
- 3) o'qituvchi talabaga o'ziga berilgan qadriyatlarni qabul qilish uchun sharoit yaratadi.

Ko'pgina tadqiqotlarga ko'ra, o'qituvchi yo'nalishining ikkita asosiy turini ajratish mumkin:

1) «rivojlanish» ga yo'naltirilganlik: X tipidagi o'qituvchi, birinchi navbatda, hissiy va ijtimoiy omillarga tayangan holda, bolaning shaxsiyatini rivojlantirishga intiladi;

2) «ishlash»ga yo'naltirilganlik: Y tipidagi o'qituvchi faqat o'quvchilarning aqliy rivojlanishi bilan qiziqadi va o'rganilgan materialni qattiq sinovdan o'tkazadi. Ushbu yo'nalishlar jamiyatning ta'lim sohasiga bo'lgan munosabatiga bog'liq: jamiyatning ta'lim tizimidagi umidsizlik davrida Y toifali o'qituvchilar ustunlik qiladi va samarali deb e'tirof etiladi [14].

O'qituvchi tomonidan qanday qadriyatlar uzatilishi haqida Yu.N.Kozyrev, O.N.Mixaylova [15] ishlarida qiziqarli materiallar keltirilgan. Ular "Shaxsan siz bolalarga qanday ko'rsatma bergan bo'lardingiz?" degan savolni berishdi. Ko'rsatmalarning aksariyati shaxsiy emas edi, ularda o'qituvchining individualligi sezilmadi. Ko'rsatmalarning mazmuni quyidagicha taqsimlandi: qunt bilan o'rganish zarurligini eslatish; qattiq mehnatga chaqiradi; vijdonga murojaat qilish; shaxs bo'lish haqida eslatma; qadr-qimmatini yo'qotmaslikka, inson bo'lishga chaqiradi. O'qituvchilarning ko'pgina bayonotlari aniq deklarativ xarakterga ega edi va juda mavhum va achinarli edi, bu bizni zamonaviy maktabda o'qituvchilar tomonidan qadriyatlarini uzatishning past samaradorligi haqida o'ylashga majbur qiladi.

Hayot sifati juda katta va muhim omil bo'lib, uning makonida va uning asosida o'qituvchining barcha xilma-xil faoliyati amalga oshiriladi. Ushbu atamaning qo'llanilishi shubhasiz emas, barcha tadqiqotchilar uni ishlatmaydilar. Ko'pincha ular ijtimoiy mavqe va obro' kabi tushunchalarga tayanadi, ular orqali jamiyatdagi o'qituvchilik kasbining haqiqiy holatini tavsiflovchi barcha tarkibiy qismlar ochib beriladi.

Zamonaviy G'arb sotsiologiyasi belgilangan ijtimoiy maqom tushunchasiga ijtimoiy kelib chiqishi, tarbiyasi va millatini o'z ichiga oladi. Erishilgan ijtimoiy mavqe - ta'lim, malaka, kasbning ijtimoiy obro'si natijasida erishiladi. Ikkalasi ham o'qituvchining mehnat faoliyatiga prognoz qilingan, ammo belgilangan maqomning tarkibiy qismlarining o'qituvchi ishiga ta'siri tadqiqot adabiyotlarida asosan sotsialistik jamiyat tomonidan belgilab qo'yilgan an'analar va yondashuvlarda aks ettirilgan. Zamonaviy sharoitda, masalan, aholining tubdan yangi ijtimoiy guruhlari paydo bo'lganda, ijtimoiy mansublikning o'qituvchi shaxsiga ta'siri va uning kasbga bo'lgan munosabati ham o'zgaradi. Hozirgi kunda davlat ta'lim muassasalari tarkibida va ular negizida pedagogik faoliyat va o'qituvchilarga qo'shimcha talablar qo'yadigan, nafaqat pedagogik muammolarni hal etishga, balki ularni hisobga olishga qaratilgan ko'plab nodavlat ta'lim tuzilmalari yoki noan'anaviy tuzilmalar paydo bo'ldi. talabalar va ularning ota-onalari ijtimoiy mansubligi.

Ijtimoiy mansublik asosan madaniyat, dunyoqarash va ideallarni tanlashni belgilaydi. Turli ijtimoiy guruhlarni qamrab olgan o'qituvchilik kasbi ham yaqin kelajakda ijtimoiy jihatdan xilma-xil bo'lishi aniq, lekin biz ko'rib turganimizdek, jamiyatning eng boy qismi uchun obro'li bo'lmaydi. O'qituvchilik

faoliyati sohasida yuzaga keladigan yangi voqeliklar tadqiqotchilarning e'tiborini va jamiyat va uning tegishli tuzilmalari tomonidan tushunishni talab qiladi.

Xulosa. Akademik malaka va pedagogik mahorat samarali o'qitish uchun asos bo'lsa-da, shaxsni belgilovchi omillarning rolini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Empatiya, moslashuvchanlik, muloqot qobiliyatlari, ishtiyoq, tashkilotchilik qobiliyati, chidamlilik va sabr-toqatning kombinatsiyasi o'qituvchining sinfdagi muvaffaqiyati uchun kuchli asosni tashkil qiladi. Ushbu shaxsiy xususiyatlarni tan olish va tarbiyalash o'qituvchilarning har tomonlama rivojlanishiga hissa qo'shishi va o'z navbatida talabalarning umumiy ta'lim tajribasini oshirishi mumkin. Shaxsni belgilovchi omillarning gobelenini ochar ekanmiz, samarali o'qitishning ko'p qirrali mohiyatini chuqurroq tushunamiz.

Tadqiqot adabiyotda mavjud bo'lgan ma'lumotlarni to'ldirishga harakat qildi, ularning umumlashtirilishi bizga kasbiy shaxsni shakllantirishning psixologik determinantlarini ta'kidlash va o'rta maktab o'quvchilari bilan kasbga yo'naltirish ishlarini yaxshilash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'rta maktab o'quvchilarining kasbiy identifikatorining dominant holati moratoriy bo'lib, kasb tanlashdagi inqiroz bilan tavsiflanadi. Har bir PI holati shaxsning tashqi va ichki resurslarining kombinatsiyasi bilan tavsiflanadi. Namunadagi ichki resurslar orasida baholashga nisbatan sezgirlikni oshirgan holda o'rganishga ijobiy munosabat qayd etildi. Shaxsiy tashvishning ortib borayotgan darajasi kasbiy shaxsning shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi va tajovuzkorlik namoyon bo'lishini keltirib chiqarishi aniqlandi. O'z navbatida, tajovuzkorlikning bevosita namoyon bo'lishi ham kasbiy shaxsni shakllantirishda bir qator qiyinchiliklarga olib keladi. Bundan tashqari, kasbiy kelajak haqidagi g'oyalar ta'limga bo'lgan munosabat va kognitiv motivatsiyaga ta'sir qiladi. Ta'lim uchun yuqori darajadagi motivatsiya kasbiy shaxsni shakllantirishga yordam beradi. Aksincha, motivatsiyaning pasayishi kasb haqida ma'lumot olish istagini bloklaydi va shu bilan o'z kasbiy kelajagini ongli ravishda tanlashga to'sqinlik qiladi.

Zamonaviy o'rta maktab o'quvchilarining shakllangan kasbiy shaxsining asosiy belgilovchilari quyidagilardir: PIning shakllantirish uchun tashqi ijobiy hissiy sharoitlarning mavjudligi; o'rganishga ijobiy munosabat, kognitiv faoliyat; o'zini ishonchli his qilish va ayni paytda boshqa odamlar bilan uyg'un bo'lish qobiliyati.

Shaxsning tashqi resurslari orasida akademik muvaffaqiyat kasbiy muhit tizimida oldindan tayyorgarlik va yo'nalishni shakllantirishning eng muhim bosqichlaridan biriga aylanadi. Turli xil bilim sohalarida (GC, ENC, F-MC) o'smirlarda mavjud bo'lgan qobiliyat va qobiliyatlar o'qituvchilar va otalar tomonidan ma'lum darajada yordam beradi. Bu o'z-o'zini belgilash paytida hissiy taranglikni bartaraf etishga imkon beradi. Shu bilan birga, o'quv jarayonini to'g'ri tashkil etgan holda, bo'lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlash profili kelajakdagi kasbda zarur bo'lgan o'quv fanlarini o'zlashtirishga bo'lgan motivatsiyani oshirishga yordam berishi kerak.

Konstruktiv kurash xulq-atvori kasb tanlashda ijobiy rol o'ynaydi va kasbiy shaxsning yakuniy shakllanishiga yordam beradi. Kasb tanlash bilan bog'liq stressli vaziyatlarni engish strategiyalari kasbiy shaxsni shakllantirishga yordam beradi yoki to'sqinlik qiladi. Bizning fikrimizcha, yuqori sinf o'quvchilarida engish xulq-atvorini rivojlantirishning psixologik mexanizmlari va shartlarini aniqlash kasb-hunar ta'limiga tayyorlash jarayonida psixologik-pedagogik yordamni maqsadli va samarali tashkil etishga yordam beradi.

Jismoniy va ruhiy salomatlikni saqlashning eng muhim omillari o'quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish, adekvat ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, mustaqil qaror qabul qilishni rag'batlantirish, normal o'zini o'zi belgilash va profil qulayligi uchun sharoit yaratishdir. O'rta maktab o'quvchilarining kasbiy shaxsining hissiy va shaxsiy determinantlarini o'z ichiga olgan ichki va tashqi shaxsiy resurslardan foydalanish o'rta maktab o'quvchilari uchun kasb tanlashda inqiroz xavfini kamaytiradi, shaxsiy va kasbiy yo'llarning traektoriyasini optimallashtiradi va sog'lig'ini mustahkamlashga yordam beradi. maktab o'quvchilari.

Adabiyotlar

1. Kuzmina N.V., Kuxarev N.V. O'qituvchi faoliyatining psixologik tuzilishi. Gomel, 1976 yil.
2. Lixachev B.T. Pedagogika. Ma'ruza kursi. M., 1993 yil.
3. Kuzmina N.V. O'qituvchi mehnat psixologiyasi bo'yicha insholar. L., 1967 yil.
4. Ziyatdinova F.G. O'qitishning ijtimoiy maqomi va obro'si: muammolar, echimlar. M., 1992 yil.
5. Shaxsning ijtimoiy xulq-atvorini o'z-o'zini tartibga solish va bashorat qilish / Yadova V.A. 1979